

Za rá

Sez

/ Slavomil Hubálek (1947)

Vystudoval psychologii na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy. Pracoval na sexuologickém oddělení Psychiatrické léčebny v Horních Beřkovicích, v Sexuologickém ústavu UK jako tajemník a tiskový mluvčí Ministerstva zdravotnictví. Nyní vlastní soukromou firmu zabývající se psychologickým a personalistickým poradenstvím. Je soudním znalcem v oboru klinické psychologie a sexuologie, přednáší psychologii na Fakultě sociálních věd UK.

nápravu zločince e zaručit nemohu

Na termín absolutně čisté svědomí mám alergii, říká známý psycholog a soudní znalec Slavomil Hubálek, který posuzoval mnoho zločinců, naposledy například tzv. heparinového vraha. Otázku viny a vyrovnávání se s vlastní minulostí vidí jako důležitou nejen na individuální rovině, ale též na úrovni společnosti.

Zabýváte se problematikou viny a svědomí. Jak jste se k tomuto tématu dostal?

Otázka svědomí musí zajímat každého psychologa, mě obzvlášť začala zajímat v době, kdy jsem se zabýval psychoterapií sexuálních deviací. Sledovali jsme tehdy, v čem se od sebe odlišují pacienti, kteří recidivují, od těch, kteří sice spáchali sexuální delikt, nicméně již nezrecidivovali. A velmi rychle jsme přišli na to, že jednou z hlavních charakteristik recidivujících deviantů bylo jejich odmítání a bagatelizace viny.

Naopak ti, kteří se zadaptovali a další trestnou činnost již nepáchali, byli schopní v rámci psychoterapie problematiku viny otevřít, přiznat a nahlédnout. Vytěsněná vina tedy fungovala jako jeden z hlavních faktorů recidivy. Narazil jsem ovšem tenkrát ideologicky.

Ideologicky?

Přednášel jsem o tom na Purkyňce, jmenovalo se to Otázka viny po sexuálním deliktu. A byl z toho tenkrát malér, protože jako čertík z krabičky vylítl tehdejší předseda stranické organizace psychiatrické kliniky a sjel mne: „Pane kolego, pamatujte si, že marxistická psychologie nic takového, jako je vina, nezná, zná pouze pocity viny, což je neurotický mechanismus, který jsme schopni malými dávkami ataraktik léčit.“

Mě to tenkrát nadchlo, protože jsem to považoval za velmi trefnou charakteristiku vztahu marxistické pseudovědy k otázce svědomí a morálky. Komplikované a směšné to však bylo pro mne ještě i tím, že on sám měl se sexuálně nezdrženlivým chováním problémy, vědělo se o něm, že tvrdě obtěžoval studentky.

Koncept viny jakožto nemoci však není vlastní pouze marxistické psychologii, existuje například i ve filosofické koncepci Friedricha Nietzsche. Ten považoval svědomí za jakýsi trýznivý fenomén nemocné duše. Adolf Hitler pak řekl, že svědomí je židovský vynález.

Možná hlouběji než psychologie a filosofie se otázce svědomí věnuje teologie.

Ano, samozřejmě, zejména morální teologie. Je ovšem zajímavé, že o svědomí nemluví Ježíš ani starozákonní tradice, ta mluví o srdci, o hlasu Boha v nás. Až apoštol Pavel přináší tradici svědomí jakožto vnitřního hlasu, který je odleskem božského hlasu v nás. Navazuje na řeckou tradici, nejlépe vyjádřenou Sókratovým konceptem varujícího vnitřního hlasu-daimonion.

Jak se individuální svědomí utváří?

V psychologii jsme dlouho vystačili s koncepcí freudovského superega, svědomí ve smyslu zvnitřnění základních příkazů, zákazů, hodnocení a vzorů v rodině. A Freudův model je v zásadě stále nosný, protože víme, že strukturace morálních hodnot osobnosti se odvíjí od samého počátku – od pevného přijetí matkou přes problematiku ovládnutí vyměšování, ovládnutí sexuality a agresivity až po přijetí základních pokynů rodičů. Navíc jsme však tento model rozšířili o Jungovu koncepci kolektivního vědomí a další moudré poznatky V. E. Frankla, H. Arendtové a dalších.

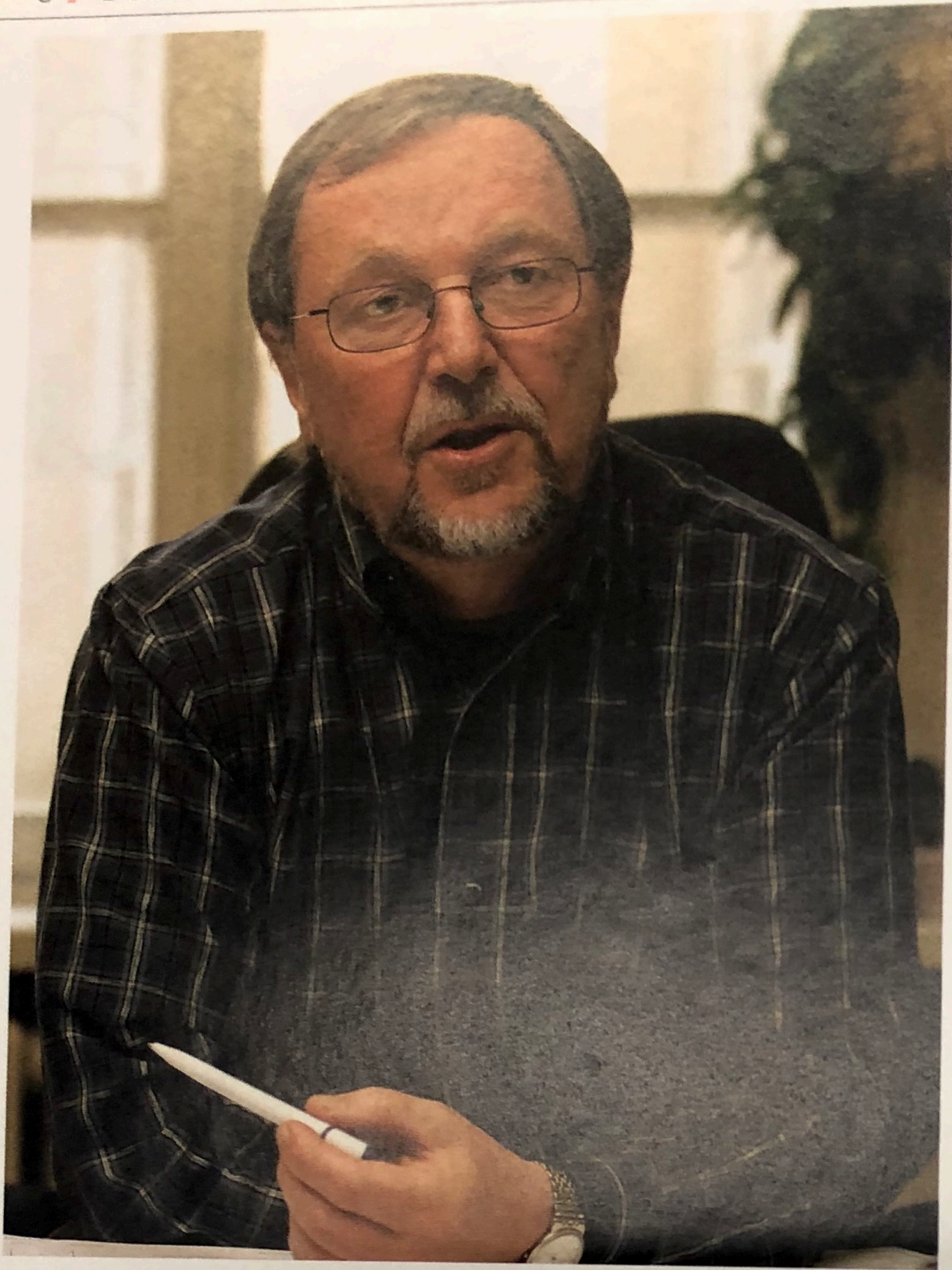
Co se stalo špatně, že někteří lidé odmítají přiznat vinu?

Většina kriminálních osob pochází z dysfunkčních rodin s chybějícím či těžce selhávajícím otcem, a občas i selhávající matkou. To jsou silné rizikové faktory, které mohou vést jak k různým typům psychopatického, delikventního, tak i třeba sexuálně deviantního, parafilního chování.

A hodnotová orientace v takových rodinách?

Nesmírně důležité jsou též hodnoty nukleární rodiny. Musíme si uvědomit, že utváření hodnotové orientace je u dítěte permanentní proces a základní dílnou, kde se morální hodnocení, svědomí, vytváří, je stůl, kolem něhož se rodina setkává. Je hrozně důležité, aby se rodina byla schopná alespoň jed- →

/ Čtrnáctiletá svědkyně, která se strašně bojí svých rodičů, si raději vymyslí, že byla znásilněna, než aby přiznala, že šla s někým dobrovolně. /

/ Považuji za velmi důležité, aby téma svědomí nebylo v naší společnosti vytěsňováno a vysmíváno. /

nou denně sejit. Děti by měly poznat, že rodiče zajímá, co dělají, že je zajímají jejich problémy a hodnoty. A zároveň se zde děti setkávají s tím, že se rodiče starají, pracují, vydělávají a jsou zodpovědní.

Existuje nějaká citlivá perioda?

Základ osobnosti se utváří v předškolním věku, v připoutání dítěte k matce, v respektu k otci a, jak dále popsal Freud, v nácviku v otázkách čistoty, učení se na nočník a tak. Ale i pak, ve školním věku, je velice důležitý postoj rodičů, například k poctivosti, pracovitosti a ke vzdělání. A také přístup ke vzdělání – nejen ve škole, ale i doma, to, zda má dítě k dispozici počítač, internet, knihy... Na základě množství knih v rodině dokonce můžeme předpovědět úspěch dítěte v životě. Sto knih prý stačí. Ale existují i domácnosti, v nichž není ani jedna kniha. Přístup ke vzdělání považuji za tak důležitý, že se dokonce osobně angažuji v projektu Nová škola, kde organizujeme dobrovolníky pro doučování romských dětí.

Jak to máte se svým svědomím, když píšete soudně znalecké posudky pro soud?

Někdy je to vnitřní drama. Rozhodnutí naštěstí leží na soudci a já mu poskytuji pouze jedno ze svě-

dectví. Některé posudky striktně odmítám, nejsem schopen dělat rozvodové spory a spory o děti, na to nemám žaludek. U násilné a mravnostní trestné činnosti vyšetřuji obviněné velmi pečlivě – je to mnohahodinové vyšetření, používám hodně společlivých psychodiagnostických metod. Základ je v ovládnutí psychodiagnostického řemesla a zkušenosti. Navíc pracuji v týmu s psychiatrem, často se dlouze radíme. Vždy jde však pouze o pravděpodobnostní názor, byť jej považuji za velmi pravděpodobný. Někdy ale opravdu nevíte. I třeba u banálních záležitostí, kdy například nezletilá svědkyně tvrdí, že ji Franta znásilnil, je velmi těžké posoudit specifickou věrohodnost výpovědi. Franta totiž tvrdí, že ne.

Vidíte, laik by si představil, že právě u dětí a nezletilých je posuzování věrohodnosti lehčí, že neumějí lhát tak, jako dospělí.

Jenže čtrnáctiletá svědkyně, která se strašně bojí svých rodičů, si raději vymyslí, že byla znásilněná, než aby přiznala, že šla s někým dobrovolně. Objektivně je plná obav a strachu a těžko posoudit, zda z toho, že se bojí Franty nebo rodičů. Třeba teď opět vyšetřuji případ, kdy je nevlastní otec obviněn ze zneužívání. Jeho nevlastní dcera to jednou řekla, pak už ale ne. Teď mlčí a těžko určit, zda proto, že je tak traumatizovaná, nebo už jí je blbě lhát. Proto platí zásada pochybnosti: nevydat za věrohodnou výpověď, která je jakýmkoli způsobem sporná. Každý takový společenský jev má dvě strany. Například když dnes narostlo množství odhalených týrání a zneužívání dětí, a to je správné, souběžně narostlo i množství křivých nařčení.

Jako soudní znalec řešíte často otázku resocializace. Poznáte, zda se zločinec může napravit?

Soudce se mě občas ptá: „Můžete mi, pane znalce, zaručit, že už to obžalovaný nikdy neudělá?“ A já na takovou otázku odpovídám: „To nemohu ani u sebe, ani u vás, natož u pana obžalovaného, trestán je po osmnácté.“ Někteří se strašně naštvou, co si to dovoluji. Ale já něco takového samozřejmě zaručit nemohu. A navzdory veškeré snaze o nápravnou a resocializační funkci trestu si musíme přiznat, že existují lidé, u nichž je pro společnost lépe, že jsou zavření. Nezapomeňme, že když nějakého darebáka zavírají, tak to obvykle bývá za zlomek toho, co napáchal. Protože latentní kriminalita je větší než odhalená. Pachatel vám po čase řekne: „To jsem si vzal s gusem ty samošky, hlavně že jim ušly ty čtyři benzinky.“ Co do výchovného smyslu trestu jsem tedy velmi skeptický. Na druhou stranu vím, že ve věznicích u nás pracuje několik kněží, kterým se podaří pár lidí v podstatě zachránit, například páter František Lízna – to je frajer! Ale psychologové jsou zde prakticky bez úspěchů.

A čím si to vysvětlujete?

Myslím, že to není v oboru a v technikách, ale v osobnosti a jejím nasazení a nadání, zde je výjimečně namísto mluvit o charizmatu, kdy silný vztah k silné osobnosti může způsobit změnu.

Co kromě selhávajícího svědomí by patřilo do profilu pachatele závažné trestné činnosti?

U 70% pachatelů je nápadný disharmonický vývoj osobnosti, selhávání morálky už ve starším školním věku. V anamnézách takových lidí jsou dvojky i trojky z chování, krádeže, podvody, útoky z domova, neschopnost vytvořit partnerský vztah, odpor k práci, nesebekritičnost, tedy disocialita. Ale v naší společnosti, která prošla za poslední století dvěma diktaturami, je problematika svědomí mnohem složitější a není to jen problém kriminální subpopulace.

Zkuste to konkretizovat.

K mým mnohaletým psychoterapeutickým zkušenostem a zážitkům mám ještě jeden silný, občanský zážitek. Po revoluci jsem byl dva roky tajemníkem ministra zdravotnictví. V té době vyšlo nařízení lustračního zákona, že kdo z vedoucích pracovníků nepředloží negativní lustrační osvědčení, tedy kdo byl agentem StB, musí opustit vedoucí funkci. Ministerstvo zdravotnictví v té době řídilo 200 takzvaných přímo řízených organizací, tedy fakultních nemocnic, psychiatrických léčen, velkých zdravotnických zařízení a výzkumných ústavů. Z těch dvou set ředitelů jich 20 toto kritérium nesplnilo a já měl na starost s nimi provést pohovor. Mám tedy zkušenost s dvaceti dlouhými, mnohahodinovými pohovory s bývalými spolupracovníky StB. Byl to pro mě po zkušenostech s devianty a delikventy zajímavý zážitek, protože ty hovory byly z určitého hlediska všechny stejné.

Všichni přišli předčasně, v nejlepším oblečení, a všichni se mnou nejdříve chtěli mluvit „soukromě“, všichni byli nesmírně uctiví. Všichni také používali téměř stejné formulace, z nichž nejčastější bylo: věřte mi, mám absolutně čisté svědomí. Od té doby mám na termín „absolutně čisté svědomí“ alergii.

Všichni též říkali: „Nikdy jsem nikomu neublížil. Ať mi někdo dokáže, komu jsem ublížil. Říkal jsem jim jen to, co už věděli. Měl jsem jen svůj obor hrozně rád a potřeboval jsem – ne kvůli sobě, ale kvůli svým pacientům – jezdit na západ pro nové poznatky. A měl jsem staré, nemocné rodiče, mladou manželku a malé děti. Dělal jsem to jen kvůli dětem, aby se dostaly na školy...“ Mohlo by to sloužit jako ilustrace ke knize Anny Freudové Já a obranné mechanismy.

Ani jeden svou vinu neuznal?

Jeden jediný z těch dvaceti. Uznal svoji vinu a velmi zkroušeně mi přiznal: „Já jsem se mnohokrát v životě zachoval jako svině. A teď toho strašně lituju.“ S tím člověkem jsem dodneška schopen se setkat. Legrační je, že všichni ostatní, když mě potkají, tak mi ani neodpoví na pozdrav.

A přitom se jim vlastně nic nestalo, dokonce si skoro všichni finančně velmi polepšili, neboť odešli ze zdravotnictví, převážně do farmaceutického byznysu. Otázka viny a vyrovnávání se s minulostí tak není zajímavá pouze na individuální úrovni, ale též na úrovni národů, společností. U Němců je to vyrovnávání se s nacistickou minulostí a u nás s minulos-

tí komunistickou. Myslím si, že by bylo velmi vhodné rozpoutat o tom mezi psychology diskusi: o svědomí a selhání jednotlivce i skupiny. V naší společnosti o tom již hovoří jen historici, vznikl Ústav pro studium totalitních režimů, psychologové však mlčí. Neměli by. Chtěl bych tímto kolegy vyzvat k diskusi.

Proč psychologové mlčí?

Otázka viny je v české společnosti tradičně vytěšňovaným tématem. I například otázka kolaborace s Němci byla řešena divně. Kolaborovala tak velká část populace, že to společnost v 45. roce vyřešila s pomocí několika obětních beránek typu dvou tří slavných hereček a Vlasty Buriana. Řeklo se, že tito kolaborovali, tečka. Ale že Národní divadlo při projevech věrnosti Říši obsazovali skoro stejní lidé, kteří jej obsazovali i při antichartě... Je to těžké v zemi, kde kolaboraci masy řešily tím, že komunisté vyhráli v roce 1946 volby a komunistickou stranou prošlo postupně 8 milionů lidí. Pro mě bylo například po převratu jedním z nejdramatičtějších překvapení, když jsem zjistil, že romský tábor v Letech organizovala česká protektorátní policie, takže se na holocaustu podíleli i Češi. To se podařilo utajit.

Lze nějak společnost vychovat?

Nikdy se to nesmí vzdát. Já bych byl rád, kdyby se přestalo mlčet, aby se o tom alespoň mluvilo a diskutovalo. Schopnost rozpoznat dobro od zla osvobozuje. Věřím na mírné zlepšování, na zásadní změnu lidské přirozenosti moc nevěřím. Podívejte se, většina lidí i dnes na těch několik stovek disidentů – včetně našeho současného prezidenta – pohlížejí se shovívavým úsměvem, jako že si zbytečně dělali nepříjemnosti.

Vytěšňování viny je problematické, ale přebujelé svědomí na druhé straně také není zdravé...

Ano, na individuální úrovni je přebujelé svědomí záležitostí psychogenních depresí, obsedantních a nutkavých neuróz a nejrůznějších rigidních nadjá, ale naše společnost jako celek tím rozhodně netrpí. Můžeme mluvit též o korupci, námezdných vraždách mezi podnikateli, tunelování, respektive rozkrádání republiky v 90. letech, kdy k tomu velká část občanů přistupuje jako k nutnému průvodnímu jevu transformace. Ale žádné vraždění a rozkrádání nutně samozřejmě nebylo.

Celkově považuji za velmi důležité, aby téma svědomí nebylo v naší společnosti vytěšňováno a vysmíváno. I když se nemusíme držet zrovna tohoto pojmu. Když mluvíme o hodnotové orientaci, vnitřním řádu, slušnosti či zodpovědnosti, mluvíme o tom samém. Vatikán nedávno vydal nový přehled moderních nepravostí, kde jsou uvedeny i drogy, genetické pokusy a hlavně znečišťování ovzduší a sociální nespravedlnost, okrádání chudých. To prohlášení považuji za dobrý čin. A psychologie by rozhodně neměla opouštět koncepci hodnot, i při vědomí, že téma vyrovnávání se s minulostí je zneuzitelné, dle přísloví, že po bitvách jsou zbabělci nejlepší při dobíjení rukojmí.

Pavla Koucká

**/ Většina
kriminálních
osob pochází
z dysfunkčních
rodin
s chybějícím
či těžce
selhávajícím
otcem, a občas
i selhávající
matkou. /**